

'Sakallı erkek başı'nın ünlü matematikçiye ait olduğu, kaçakçılık hikâyesi sonunda ortaya çıkarıldı

Pitagor'un 'başı'na gelenler

ÖZGEN ACAR

AFRODISYAS/BODRUM/NEW YORK — Soğuk bir şubat gecesi. Kar yoktu ortalıkta. Ancak karda yürüyüp de iz bırakmayan birtakım kişilerden biri, elindeki balyozu "güm" diye duvara indirdi. Köy uykudaydı. Galiba bir iki çoban köpeği ulumuştur. Balyoz sesini kimse duyamamıştı. Bir balyoz, bir balyoz daha, bir daha, bir daha indi durdu duvara. Bir insanın rahatlıkla geçeceği kadar oluşan delikten süzülüler içeriye...

13 Şubat 1976'nın ertesi günü Türk gazetelerinde şu başlık vardı:

"Afrodisyas antik kentindeki kazı evi deposu bilinmeyen kişilerce soyuldu."

İkinci başlık şöyleydi: **"Depodan çalınanlar, ancak Prof. Kenan Erim'in Amerika'dan gelişinden sonra belli olacak."**

Olayın ikinci gününde ise İzmir'in ciddi gazetesi, "Yeni Asır"ın başlığı çok acımasızdı ve yanıltıcıydı şöyle bir şeydi:

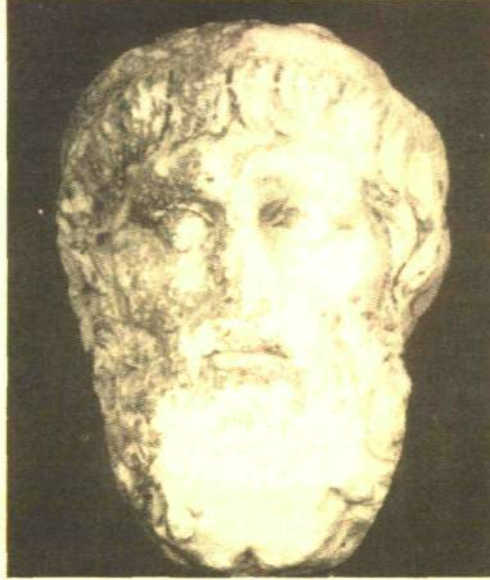
"Soygunu, Amerika'da yaşayan arkeolog Prof. Kenan Erim düzenledi..."

Aydın emniyet ve jandarması soruşturmayı yürütürken üç bekçi de gözaltına alındı. Yayılın ateşini sürdüren Yeni Asır gazetesinin muhabirine göre Amerika'dan gelmesi beklenen Prof. Erim her an tutuklanabilirdi.

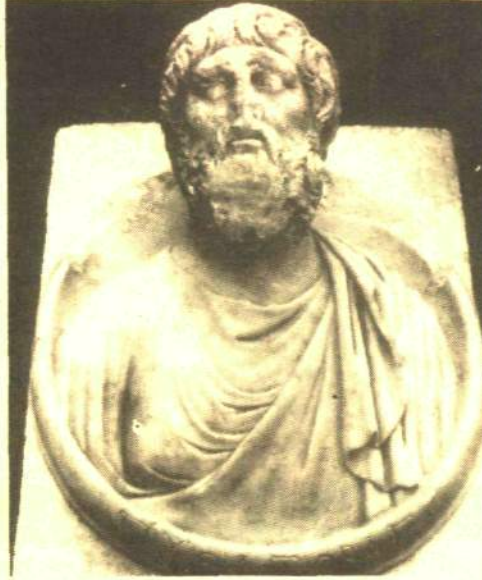
Prof. Erim geldi. Depodan çalınan eserleri belirledi. Çalınan, sekiz mermer eseri. İlgililere çalınan eserlerin fotoğraf ve teknik bilgilerini verdi. Eminim, Prof. Erim, o günlerde yüz kere ölüp, yüz kere dirilmişti. Ancak o gün bugün Prof. Erim'in aklından şu soru çıkmadı:

"Depoda dünyada bir benzeri bulunmayan, taşınması çok daha kolay pek çok eser varken hırsızlar neden bu ikinci, hatta üçüncü sınıf eserleri çalmışlardı?" Erim, bu sorunun henüz yanıtını bulmuş değildi.

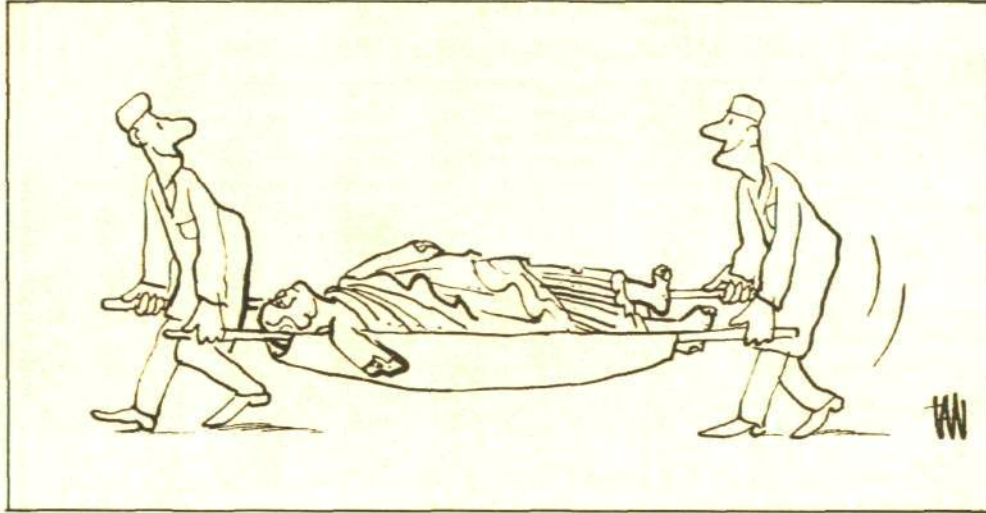
Bana göre ünlü arkeoloğun bir iftira ile uzaklaştırılması üzerine Afrodisyas'taki meydan kendilerine kalacaktı. Yerel kaçakçılar aynı yöntemi Türkiye'nin öteki yörelerinde de şu ya da

Başında bant ya da diadem bulunan "Sakallı Erkek Başı" heykeli 1976'da bir kış günü Afrodisyas kazisinin deposundan çalındı.

Prof. R.R.R. Smith ve Prof. Erim dünyada bir eş olmayan bir portreyi zaman tüneline geçerek 20. yüzyıla kazandırmıştı.

bu biçimde deniyorlardı. Amerikan kitaplarına Afrodisyas yöresinin ünlü kaçakçısı diye geçen Bay Mestan'a aramızda soruyorum: "Planın hedefi bu değildi mi? Kurduğun amacı sürüyü çobansız bırakmaktır."

Yerel kaçakçıların telkini ile muhabirin hırsızlıkla suçladığı Prof. Erim'e bu olaydan üç yıl önce Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. kuruluş yılı "başarı ödülü" verilmişti.

Daha sonra New York Belediyesi, insanlığa katkı yapanlar

arasında Prof. Erim'e "Hürriyet Anıtı"nın 100. yıl özel ödülünü verecekti. Ünlü "National Geographic" dergisini yayımlayan örgüt, 100. kuruluş yıldönümü nedeniyle ilk kez 15 bilim adamına "çevreye ve insanlığa katkılarının dolayı Kristal Küre ödülünü" vermişti. Bunlardan biri yine Prof. Kenan Erim'di.

Prof. Erim, Amerika'ya döner dönmez, "Journal of Archaeology" dergisinde çalınan sekiz eserin fotoğrafları ile özelliklerini içeren bir uyarı yazısı yayımlayıp antika pazarını,

müzeleri, koleksiyoncuları "Bu eserlere karşı alarm" a geçirecek ve gördükleri yerde kendisine haber verilmesini isteyecekti. Bu sekiz eserden birini Prof. Erim "Büyük bir olasılıkla bir şair ya da filozofa ait olan sakallı erkek başı" diye tanımlamıştı.

25 Kasım 1977 tarihinde Cumhuriyet gazetesine o zaman yaşadığım Bodrum'dan yazdığım bir yazıdan bir kısmı birlikte okuyalım:

Prof. Erim anlatıyor: "Bu yıl burada kazılarımı yaparken bağlı olduğum üniversitedeki bir arkadaştan ilginç bir

13 Şubat 1976 günü Afrodisyas antik kentindeki kazievi deposundan sekiz eser çalınmıştı. Eserlerden biri de 'sakallı erkek başı'ydı.

Prof. Kenan Erim, çalınan eserlerin ortaya çıkarılması için yoğun bir kampanya başlattı; antikacıları, müzeleri, koleksiyoncuları 'alarm'a geçirdi. Bu çabalar sonucu, mermer heykel başı, bir paket içerisinde New York'taki Türk Başkonsolosluğu'na gönderildi.

Prof. R.R.R. Smith, araştırmaları sırasında, söz konusu 'sakallı erkek başı'nın geometrideki ünlü 'Eşek Denklemi'nin yaratıcısı Pitagor'a ait olduğunu ortaya çıkardı. Yunan harfleriyle 'Pythagoras' yazılı başsız bir heykel kaidesine, 'sakallı erkek başı' 'cuk' diye oturmuştu. Böylelikle dünya ünlü Yunanlı düşünürün yüzünü 2540 yıl sonra ilk defa görmüş oluyordu.

mektup aldım. Mektupta, adını vermeyen bir kişinin beni telefonla aradığı, benim Türkiye'de bulunduğumun arayana söylenmesi üzerine en yakın arkadaşımın adını sorduğu ve kısa bir süre sonra da imzasız bir mektupla bir paketin benim adıma gönderildiği bildiriliyor ve paketi Afrodisyas soygunu ile ilişkisi üzerinde duruluyor ve ne yapılması gerektiği soruluyordu.

Arkadaşıma, Türkiye'den telefon ederek paketi hemen bir tutanakla New York Türk Başkonsolosluğu'na teslim edilmesini ve dergide çıkan fotoğraflarla karşı-

laştırılmasını istedim ve bu gelişme hakkında da Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hikmet Gürçay'a da telefonla bilgi verdim."

Yazıda Prof. Erim öyküsünü şöyle sürdürüyor:

"Arkadaşım, önceden aldığı randevu üzerine 5 ekim çarşamba günü Türk Başkonsolosluğu'na götürmüş, New York polislerinin beş bomba uzmanının da gözetimi altında açılan paketten bir mermer heykel başı çıkmış. Dergide yayımlanan fotoğraflarla karşılaştırıldığında bunun envanterimize (68-468) numara ile kayıtlı Roma devrine ait 'Sakallı Erkek Başı' adlı eser olduğu tutanakla saptanarak Başkonsolos Sıtkı Coşkun'a teslim edilmiş."

"Sakallı Erkek Başı"nı gönderenler bilerek ya da bilmeyerek bir ipucu bırakmışlardı. Başın sarıldığı ambalaj kâğıdı ikinci kez kullanılmıştı. İç yüzündeki bir etiketten Paul Getty Müzesi'ne aynı ambalaj kâğıdıyla daha önce bir başka paket gönderildiği anlaşıyordu.

Prof. R.R.R. Smith, Prof. Kenan Erim'in çalışma arkadaşlarından bir bilim adamı, bu yaz Afrodisyas'ta araştırmalar yapıyordu. Prof. Smith, madalyon gibi yuvarlak bazı heykeller üzerinde çalışıyordu. Bunlardan biri başsızdı.

Altında Yunan harfleri ile "Pythagoras" yazılıydı. Sisam adasında doğmuş İÖ 6. yy'ın ikinci yarısında yaşamış bu filozof Mısır'a gitmiş. İtalya'da yerleşmiş, kadınlara da açık bir kulüp kurmuştu. Kulüp, ruhların göçüne inanan vejetaryenlerden oluşuyordu.

Ancak dilimize Pitagor diye geçen Pythagoras'ın adını geometrideki ünlü "Eşek Denklemi"nden, yani $(a^2 + b^2 = c^2)$ formülünün yaratıcısından anımsayacaksınız. Hani "Bir üçgenin iki küçük kenarının karelerinin toplamı, büyük kenarın karesine eşittir" diye bir denklem vardı ya, işte o.

Prof. R.R.R. Smith araştırmaları sırasında kafasına takılan bir soruyu yanıtlamak için, müze deposuna gitti ve Sakallı Erkek Başı'nı aldı. Getirdi, Pitagor kabartmasının üzerine koyduğunda, gözlerine inanamadı. (Arkası 19. Sayfada)

Pitagor'un başına gelenler

(Başarafa Arka Sayfada)

Baş ve gövde "cuk" diye yerine oturmuştu. Her iki taraftaki girinti ve çıkıntılar bir menteşe gibi yerlerine anında kenetlenmişti. Prof. R.R.R. Smith, durumu Prof. Erim'e bildirdiğinde dünya çapında bir buluş gerçekleşiyordu. Çünkü, şimdiye kadar bu ünlü Yunanlı düşünür ve filozofun hiçbir yerde portresi bulunamamıştı. Bilim dünyası ve hatta tüm okul çocukları Pitagor'un kim olduğunu biliyor. Nası bir kişi olduğunu bilmiyorlardı. Hiçbir heykeli, portresi ya da sikke üzerinde resmi yoktu.

İki bilim adamı böylece tarihin derinliklerine inerek zaman tüneline geçerek Pitagor'u 20. yüzyılda günışığına çıkarmışlardı. Öğrenmek için seyahati seven Pitagor gibi İS 4-5 yy'da yapılmış ve büyük olasılıkla bir felsefe okulunun koridorunu süsleyen "Sakallı Erkek Başı" Afrodisyas'tan sonra İstanbul, Münih, New York üzerinden Los Angeles'a kadar uzanan bir yolculuk yapmıştı.

"Sakallı Erkek Başı"dan sonra Los Angeles'ın ünlülerinden Bruce McNall' a bir haber ulaştı. Kendisinde dört adet sütun başı gibi mermer eserlerin bulunduğu ve bunların Afrodisyas deposundan çalınmış eserler olduğu bildirildi.

Bruce McNall, Afrodisyas kazılarında "sikke bilimci" olarak çalışmış Prof. David McDonald'ı aradı. Sınıf arkadaşıydı. Ne yapması gerektiğini sordu. McDonald Türk Konsolosluğu'nun yolunu gösterdi. McNall bu dört eseri geri verdi.

Kısa bir süre önce bu olay hakkında kendisiyle konuştuğum Robert Hecht, "Bunların geri verilmesini ben sağladım" dediğinde şaşırılmıştım. Fuat Üzülmüş ve Edip Telli'nin yakın iş arkadaşı Hecht'in bu konuda rolü olduğunu bilmiyordum. "Bunları Paul Getty Müzesi iade etti" dediğinde bu çalıntıların Amerika içindeki güzergâhını da açıklamış oluyordu. New York'ta kendisine gelen bu eserleri Bruce McNall'a o da Paul Getty Müzesi'ne satmıştı. Prof. Erim'in uyarısı yayımlanınca geri vermek zorunda kalmışlardı.

Sekiz çalıntı eserden beşi böylece geri verilmiş oluyordu.

Deponun soyulmasından tam 2 yıl sonra 1978'in şubat ayında New York'ta bir antika fuarı vardı. Prof. Erim, bir dedektif gibi kayıp öteki üç parçanın da peşine düşmüştü. Fuarda Didier Arcon'un galerisinde tanıdık bir çehre ile karşılaştı. Aşk meleşti "Eros" heykelciği sanki sahibini tanımıştı, bu kölelikten kurtarılmasını ister gibi kendisine hüznü hüzünlü bakıyordu.

Prof. Erim, Amerikan yetki-

lilerine olayı bildirdi. Bu işlerin bir numaralı uzmanı olan gümrük ajanı Charles Koczka bu işle görevlendirildi. Koczka öyküsünü bana şöyle anlattı:

"Galeriye gittim. Sahibinin oğluna 'Babanın kalbi nasıl, sağlam mı' diye sordum. Bir sorun olmayınca babasının yanına gidip kimliğimi gösterdim. Kendisi bu heykeli Phoenix adlı bir başka galeriden satın almıştı. Daha sonra konuştuğum öteki galerinin sahibi olan Noel ve Roland Mele çifti ise bu Eros heykelciğini Münih'te bir Alman bayandan aldıklarını söyledi."

O zaman 6.000 dolara (yaklaşık 18 milyon lira) satılmak istenen Eros heykelciği gümrük alanına teslim edildi. Gümrük yetkilileri de o tarihte New York'ta BM Türk Delegasyonu'nda görevli Altınur Kılıç'a devretti.

Şimdi sıkı durun. Bu konuda çok önemli bir Amerikan gümrük belgesini açıklayacağım.

18 Nisan 1978 tarih ve (NY22YR820005) tarihli gümrük belgesinde bu heykelin satıcısının adı açıklanıyor. Evet, bu heykelin satıcısı Münih'teki

antika tüccarı Alman bayan Monika Telli idi ve Edip Telli'nin eşiydi.

Böylece Kapalıçarşı-Münih-New York antika kaçakçılık hatının varlığı bir kez daha kanıtlanıyordu.

Bu satırlar yazılırken New York'ta Metropolitan Sanat Müzesi'nde yeni bir sergi açıldı. Sergi New Yorklu ünlü finansçı ve koleksiyoncu Leon Levy'nindi. Müzede seçkin 300 kişiye bir akşam yemeğe verildi. Koleksiyonun sahibi Levy kürsüde, konuşuyla ilgilenen herkese teşekkür ettikten sonra şöyle dedi:

"Şimdi bazı kişiler kendilerine teşekkür ettiğimi duyunca şoke olacaklardır. Çünkü şimdiye kadar benzeri olaylarda bu kişilere teşekkür etmek kimsenin aklına gelmemiştir. Bu koleksiyonun tamamlanmasında en önemli pay Amerikalı ve Avrupalı antika tüccarlarındır. Kendilerine teşekkür ederim."

Bu sözleri alkışlayan "antika tüccarları"ndan biri de bir Alman bayandı ve adı Monika Telli idi. Oğlu ve iki kızı ile birlikte bu yemeğe özel olarak davet edildiği için New York'a gelmiş-

ti. Ancak ailenin reisi Edip Telli, hâlâ Elmalı Definesi'nden dolayı Interpol'in "Kırmızı Bülteni" ile arandığı için New York'a gelememişti.

Herkes hata yapabilir. Dilerim ki Yeni Asır gazetesinin muhabiri —eğer bu yazıyı okuyorsa— bir daha böyle hatalar yapmayacağına şu anda

kendi kendine söz veriyor ve Prof. Erim'e bir "özür mektubu" borçlu olduğunu geç de olsa anlıyordur. Yine dilerim ki öteki iki kayıp heykelcik de Afrodisyas'a bir an önce döner.

Yarın: Karım'ın Hazinesi'nin bilinmeyen yönleri